

Vaala 2017

Kunnan arkeologinen päivitysinventointi

Hans-Peter Schulz ja Jaana Itäpalo 28.11.2017

KESKI-POHJANMAAN ARKEOLOGIAPALVELU

Tiivistelmä

Keski-Pohjanmaan Arkeologiapalvelu suoritti arkeologisen päivitysinventoinnin Vaalan kunnassa syys-lokakuussa 2017. Vaalan kunnan perusinventointi on tehty vuonna 1969, ja se on muinaisjäännettietojen ja arkeologisten kenttätöiden laatukriteerien osalta vanhentunut. 1980-2010-luvuilla on tehty vain osainventointeja, joitakin kaivauksia ja yksittäisten kohteiden tarkastuksia. Vuonna 2015 tehtiin Metsähallituksen toimesta laajempia inventointeja kunnan alueella (KMO -valtion talousmetsien inventointi, -Metsätalous- sekä Oulunjärven retkeilyalueen inventointi – Luontopalvelut 2014-15). Lisäksi on vireillä useita osayleiskaavoja: Manamansalon oyk, Jaalangan oyk, Kankarin oyk ja Oulunjärven länsirannan rantaosayleiskaava. Niiden osalta inventointiin kuuluivat myös muinaisjäänöksille otolliset alueet. Maastotyön tekivät FM/MA Hans-Peter Schulz ja FM Jaana Itäpalo 25.9.-13.10.2017, yht. 25 henkilötyöpäivää.

Korkean vedenpinnan takia ei voitu tarkastaa Nimisjoen kohteita, koska rantavyöhykkeellä oli noin 0,5 m vettä. Myös 4 saarilla sijaitsevaa kohdetta jäi kovan tuulen takia tarkastamatta.

Inventoinnissa tarkastettiin 85 tunnettua kiinteää muinaisjäännöstä ja löytöpaikkaa. Lisäksi kartoitettiin 107 uutta muinaisjäänöskohdetta, joista 94 on tervahautoja, 8 kulttuuriperintökohdetta ja 4 muuta kohdetta (Vaalan vuoden 1940 lentopommituksen suurimmat kraatterit, ks. tarkempi selvitys kohdekuvauksista – '**vaa-ra-alue**').

Maakunnallisesti merkittäviä kohteita ovat Nimisjärven esihistorialliset asuinpaikkavyöhykkeet, jotka ovat myös Suomen esihistorian avainkohteita, Manamansalon 1560-luvun vanha hautausmaa, kirkonpaikka ja keskähauta-alueet, Rusilanlahden pyyntikuoppajärjestelmä, 1620-luvun Keisarintie, sillä etenkin alkuperäinen tielinjaus Neittävä - Säräisniemi, Myllyrannan teollisuusalue (sahan ja isojen rakennusten perustuksia), Iso Kavansaaren koillispuoleinen 160 m pitkä laakakivistä rakennettu möljä (suurin osa veden alla), Pirunkallioiden louhosalue ja Siikajoen uittokanava Oulunjärvi – Veneheitto, jonka itäosassa näyttäviä rakenteita ovat puiset kanavaseinämät ja kivinen juoksutuspato.

Sisällysluettelo

Osa 1 Raportti	s.
1. Perustiedot.....	4
2. Inventoinnin lähtökohdat ja menetelmät.....	6
2.1. Esiselvitys.....	6
2.2. Menetelmät.....	7
3. Geologia, topografia ja maisema.....	8
4. Alueen esihistoriallinen maankäyttö.....	11
5. Alueen historiallinen maankäyttö.....	11
6. Tulokset.....	12
Yleiskartat.....	13
7. Aineistoluettelo.....	15
8. Karttaliitteet.....	17
Osa 2 Kohdekuvaukset	
9. Kohdehakemisto.....	2/2
10. Kohdekuvaukset.....	2/5
Muinaisjäännöskohteet.....	2/5
Lista tervahaudat.....	2/71
Kulttuuriperintökohteet.....	2/76
Muut havainnot.....	2/84
Löytöpaikat.....	2/86

Kansikuva: Myllyrannan sahan perustusta.

1. Perustiedot

Inventointialue: Vaalan kunnan maa-alueet pois lukien vuoden 2000 jälkeen inventoidut kohteet ja tarkempi rantavyöhykkeiden inventointi vireillä olevilla osayleiskaava-alueilla.

Tilaaja: Pohjois-Pohjanmaan liitto ja Vaalan kunta

Inventoinnin laji: yleisinventointi

Kenttätyöaika: 25.9.-13.10. 2017 yht. 25 henkilötyöpäivää

Karttanumerot: TM35-lehtijako, R4332 R, R4343R, R4343L, R4334L, R4344R, R5121R, R5121L, R5122L, R5111L, Q5221L, Q5222L, Q4441R, Q4443L, Q4444L, Q4444R, Q4443R, Q4442R, Q 4333R, Q4333L
vanha yleislehtijako, **3414** 04, 05, 06, 07, 08, 09, 10, 11 12; **3423** 04, 07, 08, 10 11 12;
3432 01, 02, 03, 05, 06; **3441** 01, 02, 03, 04, 05, 06.

Korkeus: 112 – 162 m mpy

Koordinaattijärjestelmä: ETRS-TM35 FIN -tasokoordinaatisto

Kopio raportista: Museoviraston arkisto (digitaalinen ja paperikopio), Pohjois-Pohjanmaan museo (digitaalinen kopio)

Aiemmat tutkimukset:

A.O. Heikel 1895. Säräisniemi Nimisjoki. Kivikautisen löytöpaikan kaivaus.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Kaitanen. Esihistoriallisen asuinpaikan tarkastus.

H. Appelgren 1898. Kivikautisen löytöpaikan ja kiviraunion tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Järventaka. Esihistoriallisen asuinpaikan tarkastus.

J. Ailio 1900. Oterma Sillankorva; tarkastus, ei raporttia.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Kökkölä. Esihistoriallisen asuinpaikan tarkastus.

J. Ailio 1902. Säräisniemi Sillankorva, Uusitalo, Hautakangas, Järventaka ja Kökkölä. Kaivauksia.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Niemelänniemi. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.

A. Europaeus 1919. Säräisniemi Nimisjärvi Sillankorva. Kivikautisen asuinpaikan kaivaus.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Patokenttä. Esihistoriallisen asuinpaikan tarkastus.

O. Keskitalo 1967. Manamansalo Kvartsi löytöpaikan tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Pellonpää. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.

O. Keskitalo 1967. Nimisjärvi. Kivikautisten asuinpaikkojen tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Puhakka. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.

M. Mustakallio ja L. Tomanterä 1969. Vaala; inventointi.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisoja alaosa Historiallisen ajan kivipadon tarkastus.

A. Sarvas 1971 Oterma Ketola. Suksen kärkikappaleen löytöpaikan tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisoja yläosa Historiallisen ajan kivipadon tarkastus.

A. Erä-Esko 1972. Nimisjärvi Välitalo tarkastus.

M. Huurre 1982. Vaala Kukkola Rokua. Esihistoriallisten löytöpaikkojen tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Raappana. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.

T. Vinha-Mustonen 1982. Vaala Kukkola Rokua. Esihistoriallisten löytöpaikkojen tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Sillankorva. Esihistoriallisen asuinpaikan tarkastus.

T. Vinha-Mustonen 1982. Vaala Oterma Holappa. Kivikautisen löytöpaikan tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Toivola. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.

S. Säkkinen 1986. Vaala Oterma Lapinsalmi. Lapinpadon tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Nimisjärvi Välitalo. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Jaalanka Ahjola. Kiviesineen löytöpaikan tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Nuojua Syrjävaara. Löytöpaikan (keram.) tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Neittävä Haataja Kiviesineen löytöpaikan tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Poukamankangas Poukamo. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.

E. Suominen 1987. Vaala Neittävä Mankila. Lapinhautojen tarkastus.

E. Suominen 1988. Vaala Nimisjärvi Uusitalo. Esihistoriallisen asuinpaikan tarkastus.

- E. Suominen 1988. Vaala Kaivanto Nurmi. Kiviröykkiöiden tarkastus.
- E. Suominen 1988. Vaala Manamansalo Martinkanta. Pyyntikuoppajärjestelmän tarkastus.
- E. Suominen 1988. Vaala Saharanta Uittolanranta 1800-luvun kiviröykkiöiden tarkastus.
- E. Suominen 1989. Vaala Manamansalo Kirkkoranta ja Vanha hautausmaa. Kaivaus.
- E. Suominen 1989. Vaala Manamansalo Piskosentörmä. Pyyntikuopan tarkastus.
- E. Suominen 1989. Vääätäjänniemi Lapinkallio. Lapinhaudan tarkastus.
- E. Suominen 1990. Vaala Järvikylä Metsäpirtti. Pyyntikuoppien tarkastus.
- E. Suominen 1990. Vaala Järvikylä Rasi. Pyyntikuopan tarkastus.
- E. Suominen 1990. Vaala Järvikylä Syrjälä. Lapinhautojen tarkastus.
- E. Suominen 1990. Vaala Järvikylä Syrjävaara. Pyyntikuoppien tarkastus.
- E. Suominen 1990. Vaala Manamansalo Haataja. Pyyntikuoppajärjestelmän tarkastus.
- E. Suominen 1990. Vaala Manamansalo Leinola. Pyyntikuoppien tarkastus.
- E. Suominen 1990. Vaala Manamansalo Metsätervo. Pyyntikuoppien? tarkastus.
- E. Suominen 1990. Vaala Manamansalo Rusila. Pyyntikuoppien tarkastus.
- E. Suominen 1990. Vaala Niska Kiviojankangas. Pyyntikuoppien tarkastus.
- V. Laulumaa 1991. Vaala Manamansalo vanha hautausmaa. Kaivaus.
- V. Laulumaa 1991. Vaala Manamansalo Rusila. Kivikautisen löytöpaikan tarkastus.
- E. Suominen 1991. Vaala Oterma Tapiola. Kivikautisen löytöpaikan tarkastus.
- S. Vanhatalo 1992. Vaala Niska Siirakangas (Syrjävaara). Koekaivaus.
- E. Suominen 1994. Vaala Haapaniemi. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.
- E. Suominen 1994. Vaala Nimisjärvi Puhakka. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.
- E. Suominen 1994. Oterma Ylitalo; tarkastus.
- E. Suominen 1995. Vaala Kaisua. Raudanvalmistuspaikan tarkastus.
- E. Suominen 1995. Vaala Mustola. Raudanvalmistuspaikan tarkastus.
- E. Suominen 1995. Vaala Raatokangas. Röykkiön tarkastus.
- E. Suominen 1999. Vaala Kökkölä, kivikautisen asuinpaikan koekaivaus.
- E. Suominen 1999. Vaala Puhakka, kivikautisen asuinpaikan koekaivaus.
- E. Suominen 2000. Vaala Nimisjärvi Kaitanen. Esihistoriallisen asuinpaikan koekaivaus.
- E. Suominen 2001. Vaala Niemelänniemi. Kivikautisen asuinpaikan koekaivaus.
- E. Suominen 2001. Vaala Sillankorva. Esihistoriallisen asuinpaikan koekaivaus.
- E. Suominen 2001. Vaala Koukkari. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.
- E. Suominen 2003. Vaala Kuusisaari. Kivikirveen löytöpaikan tarkastus.
- E. Suominen 2004. Kanttura ja Askolankangas. Tarkastus.
- E. Suominen 2005. Vaala Järvenharju. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.
- S. Vanhatalo 2005. Vaala Askolankangas; koekaivaus ja kartoitus.
- M. Lavento, E. Suominen 2005. Vaalan Nimisjärven ympäristö. Inventointi
- E. Suominen 2006. Vaalan Oulujokivarren rantaosayleiskaavan alueen inventointi
- S. Vanhatalo 2007. Vaala Askolankangas. Kuoppajäännöskohteen täydennyskartoitus.
- E. Suominen 2007. Vaala Poukamo. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.
- E. Suominen 2008. Vintteri A. Kivikautisen asuinpaikan tarkastus.
- J. Itäpalo, H.-P. Schulz 2014. Vaala Metsälamminkankaan tuulipuisto. Inventointi.
- J. Itäpalo, H.-P. Schulz 2014. Vaala Romanaro tuulipuisto. Inventointi.
- M. Kieleväinen 2015. Vaala Naulakankaan tuulipuisto. Inventointi
- R. Mustonen 2015. Vaalan valtion talousmetsien inventointi (KMO)
- T. Tuovinen 2015. Oulunjärven retkeilyalueen inventointi. Metsähallitus, luontopalvelut

Aiemmat löydöt:

Sisältää vain löydöt vuonna 2017 kartoitetuista kohteista. Museoviraston Kulttuuriympäristöportaalin muinaiskalupäiväkirja. (<https://www.museoverkko.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>)

KM 1587	KM 9289:1-3	KM 17313
KM 2302:1	KM 9296:1-9	KM 17314
KM 2378:4,5	KM 9423:1-5	KM 17967:1-2
KM 2508:22, 29, 37-39	KM 10265	KM 17968:1-2
KM 2899:6	KM 11033	KM 17969:1-6
KM 3636:1	KM 11148	KM 17970:1-2
KM 3663:3	KM 11758:1-14	KM 17971:1-2
KM 3663:4	KM 11759:6	KM 17972:1-2
KM 3663:5	KM 11811:1-6	KM 17973:1-2
KM 3671:1	KM 12108	KM 17974
KM 3713:25-26	KM 13013	KM 17977:1-4
KM 3713:27	KM 13376	KM 17978
KM 3862:4,5	KM 13590:1-3	KM 17979
KM 3862:7	KM 13936:1-2	KM 17980:1-5
KM 3862:8-1	KM 15839:1-3	KM 18853
KM 3862:11-17	KM 17316	KM 20830:1-4
KM 3862:18.	KM 17317	KM 20831
KM 3998:30-31	KM 17384:1-8	KM 21534:1-3
KM 4080:3-6	KM 17315:1-12	KM 23909
KM 4250 2-3	KM 17944	KM 28547
KM 4082:1-9	KM 17946	KM 29014:1-3
KM 5665:1-4	KM 17948	KM 29015
KM 7619:1-5	KM 17949	KM 32045:1-54
KM 7683:1	KM 17950	KM 33096:1-292
KM 7619:6	KM 17951:1-2	KM 33097:1-38
KM 7769:1-3	KM 17954:1-6	PPM 3494 (?)
KM 8645:17-22	KM 17955:1-3	PPM 4390:1-15
KM 8645:1-16	KM 17959	KM:91081:1-5 hist. toimisto
KM 8645:23-25	KM 17964:1-4	KM:89090:1-16 hist. toimisto
KM 8686:1-2	KM 17962:1-4	Huom A.O. Heikelin 1895, J. Ailion 1902 ja A. Europaeuksen 1919 kaivauslöytöjä ei ole diariointu.
KM 9194:1-5	KM 17963	
KM 9275	KM 17965:1-2	
KM 9277:1-3	KM 17966	
KM 9239:1-3	KM 15788:1-2	

2. Inventoinnin lähtökohdat ja menetelmät

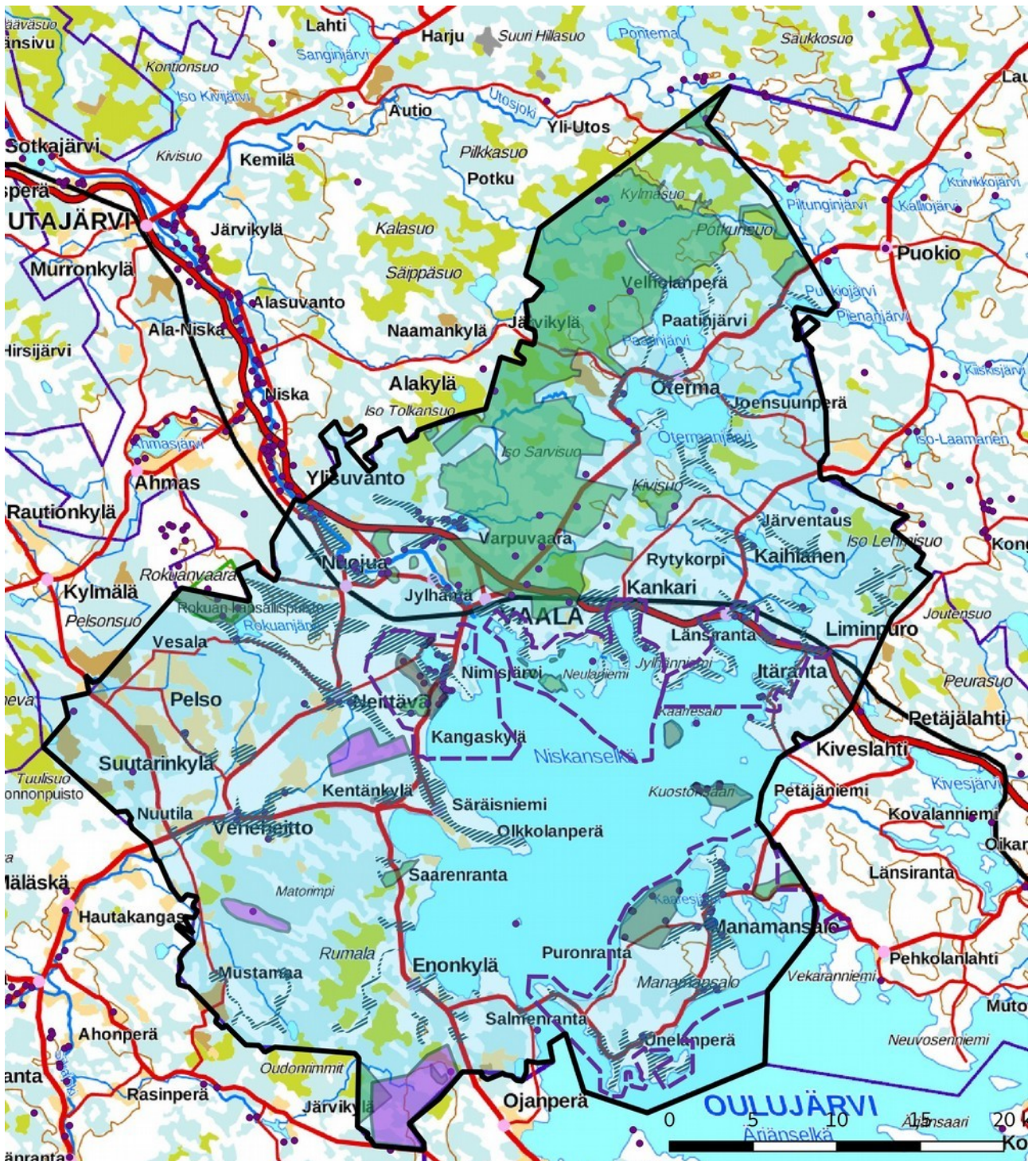
Pohjois-Pohjanmaan 3. vaihemaakuntakaava on tullut vireille maakuntahallituksen päätöksellä vuoden 2016 alussa. Kaavan osallistumis- ja arviointisuunnitelman mukaan siinä tarkistetaan myös Vaalan kuntaa koskevat maakuntakaavamerkinnot ja yhtenä kaavaselvityksenä on Vaalan muinaisjäännösten päivitysinventointi. Päivitysinventoinnissa ajantasaistetaan maastotarkastuksin sellaisten muinaisjäännösten ja löytöpaikkojen kohdetiedot, joita ei ole tarkastettu vuoden 2000 jälkeen (ote tarjouspyynnöstä 20.3.2017).

Vaalan kunnan perusinventointi on tehty vuonna 1969, ja se on muinaisjäännöstietojen ja arkeologisten kenttätöiden laatukriteerien osalta vanhentunut. 1980-2010-luvuilla on tehty vain osainventointeja, joitakin kaivauksia ja yksittäisten kohteiden tarkastuksia. Vuonna 2015 tehtiin Metsähallituksen toimesta laajempia inventointeja kunnan alueella (KMO - valtion talousmetsien inventointi, Metsätalous sekä Oulujärven retkeilyalueen inventointi, Luontopalvelut 2014-15). Lisäksi on vireillä useita osayleiskaavoja: Manamansalon oyk, Jaalangan oyk, Kankarin oyk ja Oulunjärven länsirannan rantaosayleiskaava. Niiden osalta inventointi käsitti myös muinaisjäännöksille otolliset alueet. Maastotyön tekivät FM/MA Hans-Peter Schulz ja FM Jaana Itäpalo 25.9.-13.10.2017 yhteensä 25 henkilötyöpäivän aikana.

Korkean vedenpinnan takia ei voitu tarkastaa Nimisjoen kohteita, koska rantavyöhykkeellä oli noin 0,5 m vettä. Myös 4 saarilla sijaitsevaa kohdetta jäi kovan tuulen takia tarkistamatta.

2.1. Esiselvitys

Esiselvityksessä käytiin läpi lähialueella aikaisemmin tehtyjen arkeologisten selvitysten tulokset. Näiden tietojen lisäksi käytettiin eri aineistoja, joiden avulla erotettiin muinaisjäännösten ja arkeologisten kulttuuriperintökohteiden sijainnin kannalta relevantit alueet: GTK:n maaperäkartat, Maanmittauslaitoksen ortoilmakuvat, korkeusmalli sekä laserkeilausaineiston pistepilviaineisto. Historiallisen ajan kohteiden selvityksessä käytettiin Kansallisarkiston sekä netistä saatavilla olevia vanhoja karttoja, kirjallisuutta ja alueen historiaa käsitteleviä blogeja.

Kartta 1. Yleiskartta, Vaalan kunta. Osayleiskaava-alueet on rajattu violetilla katkoviivalla. Metsähallituksen talusmetsien inventointialue vaalean vihreänä, Luontopalveluiden inventointialueet (Rokua ja Vaalan lentokenttä 2007 ja Oulunjärven retkeilyalue 2015 harmaavihreänä), Nimisjärven inventointi M. Lavento ja E. Suominen 2005 ruskeana, tuulipuistoinventoinnit 2014-2015 violetina. Vuonna 2017 inventoidut alueet on merkitty vihreällä vinoviivalla. Tunnetut muinaisjäännöskohteet violetina pisteenä. Maanmittauslaitoksen maastokarttarasteri 1:250 000, 10/2017.

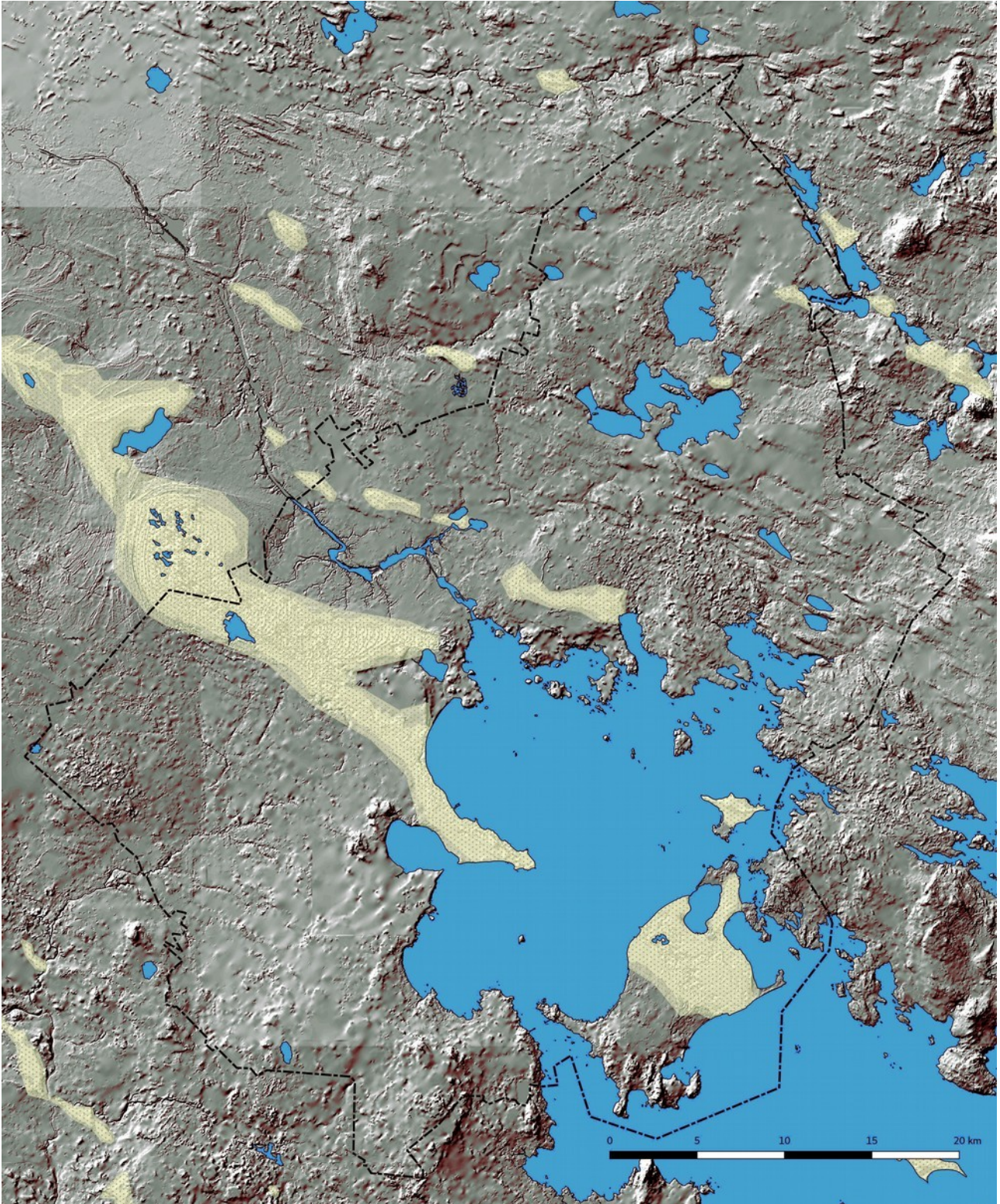
2.2. Menetelmät

Maastoinventoinnissa tarkastettiin tunnetut muinaisjäännökset ja löytöpaikat sekä niiden lähiympäristö. Monet löytöpaikat sijaitsevat kuitenkin entisillä viljelysmailla, jotka ovat nykyään metsittyneet tai pensaikon peittämällä pakettipelloilla, joilla kohteita ei pystytty tarkemmin selvittämään. Mikäli oli mahdollista, tehtiin kohteiden rajausta koekuopittamalla, kairauksilla ja myös pintahavainnoimalla. Lisäksi tarkastettiin muinaisjäännöksille otolliset alueet. Kohteista tehtiin muistiinpanoja ja ne valokuvattiin.

Työssä käytettiin Glassnos- ja EGNOS-yhteensopivaa paikanninta Garmin GPSmap 62s sekä Huawei T3 tablettitietokonetta, QGis 2.14 -ohjelmaa paikkatietohallintaan ja GrassGis 7.0 -ohjelmaa terrain-analysiin.

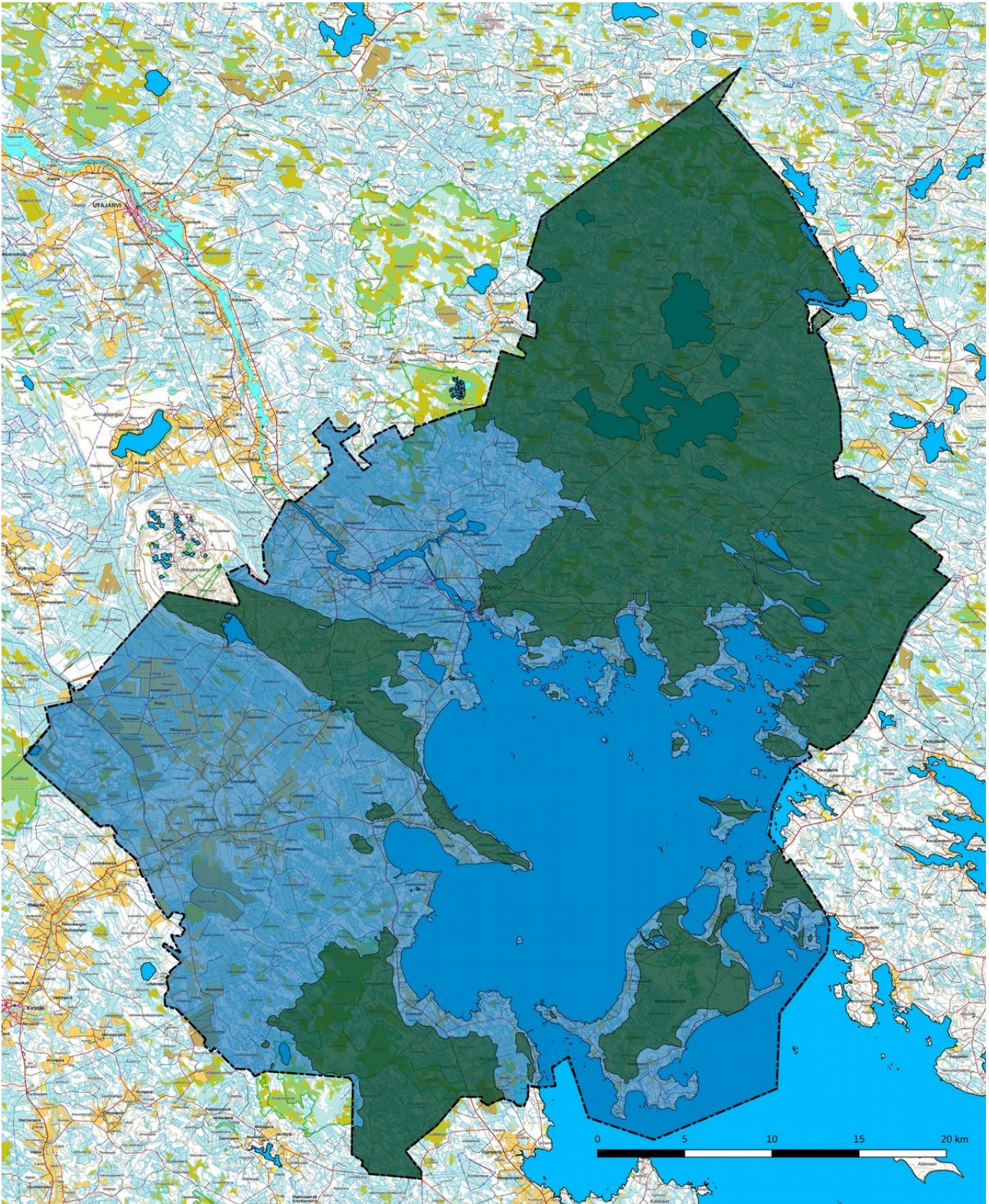
3. Geologia, topografia ja maisema

Kartta 2. Vinalojarjoste 8 m DEM (MML 10/2010) harjujakso keltaisena, vesialueet VPD 2.

Vaalan maisemakuvaa hallitsevat kolme elementtiä: Oulujärvi, Oulujoki sekä Sotkamo – Oulu harjujakso ja erityisesti harjulla syntyneet laajat Rokuan hiekkadyynialueet. Harjualueen ulkopuolella maaperä on pääosin melko tasaista ja laajalti soistunutta pohjamoreenialuetta, johon on syntynyt pieniä ja keskikokoisia järviä. Otermanjärven eteläpuolella on mannerjäätikön vetäytymissuunnassa olevia moreeniharjanteita.

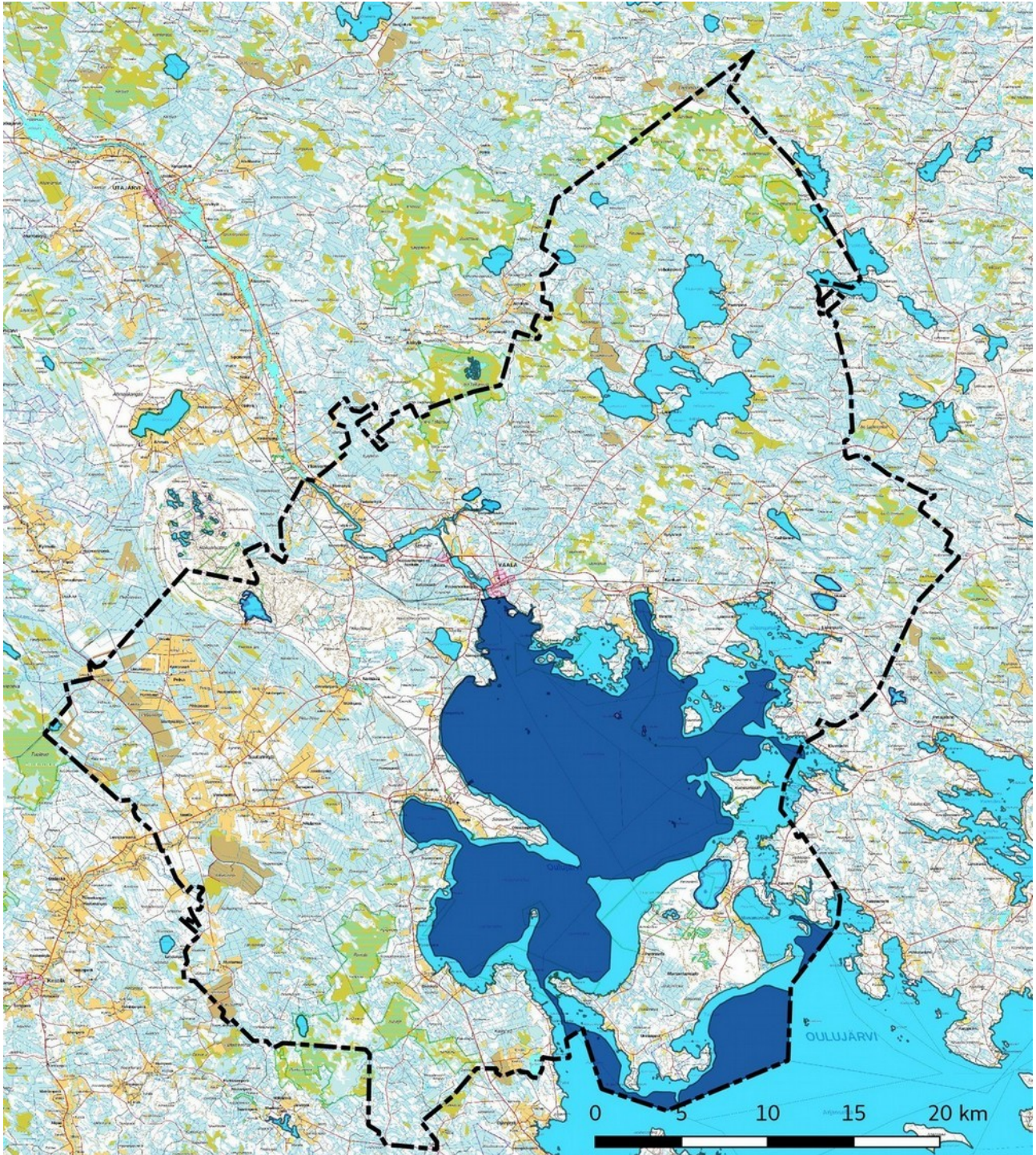

Kartta 3. Tilanne noin 8 500 vuotta sitten, maa-alueet vihreänä. Noin puolet Vaalan kunnan alueesta oli vielä Ancylusjärven peittämää. Tausta-aineisto MML:n maastokarttarasteri 1:50 000,11/2017

Mannerjäätikkö vetäytyi alueelta noin 10 000 – 9700 vuotta sitten. Maankohoamisen seurauksena pian sen

jälkeen nousivat kunnan koillisosassa sijaitsevat korkeimmat alueet merestä. Noin 8 000 vuotta sitten Oulujärvi kuroutui Ancyclusjärvestä. Järven pinta-ala oli silloin vielä selvästi nykyistä pienempi. Koska lasku-uoman kynnys – Vaalan kurkku – sijaitsee järven luoteispäässä, missä maankohoaminen on voimakkaampaa kuin järven kaakkoisosassa, on järviällä koko ajan kallistunut ja tulvinut kaakon suuntaan. Manamansalon kohdalla vedenpinta oli kurottumisen jälkeen noin 6,7 – 7,5 m nykyistä alempana.

Kartta 4. Oulujärven vesialue 8 000 vuotta sitten tapahtuneen kurottumisen jälkeen tumman sinisenä. Huom ! Vedenpinnan muutos on laskettu vain Vaalan kunnan alueelle. Ancyclusgradientti = 32 cm/km. Tausta MML:n maastokarttarasteri 1:50 000, 11/2017.

Alue on nykyään edelleen pääosin metsätalouskäytössä. Järvien rantavyöhykkeille on syntynyt pienalaisia peltoja ja niittyjä, joista osa on autioitumisen takia jäänyt pois käytöstä. Laajempia peltoalueita on ainoastaan Veneheiton ja Pelson kylissä.

4. Alueen esihistoriallinen maankäyttö

Ensimmäiset metsästäjä-kalastaja ryhmät saapuivat todennäköisesti pian sen jälkeen kun korkeimmat alueet nousivat merestä. Esinelöytöjen perusteella varhaista mesoliittista asutusta syntyi korkeusvyöhykkeelle 125-135 m mpy silloisiin suojaisiin merenlahtiin ja niemiin, tällaisia ovat esim. Kaihlaisen asuinpaikkaryhmä ja Kekkolanniemen asuinpaikat. Oulujärven todennäköisesti runsas kivikautinen asutus on järven kurottumisen jälkeisen vedenpinnan nousun takia jäänyt veden alla. Ainoastaan kynnyksen kohdalla ja sen alapuolella olleet asuinpaikat ovat säilyneet. Varsinkin Nimisjärven rannoilla on jälkiä laajoista kivikautisista asuinpaikoista, jotka olivat käytössä mesoliittiselta kivikaudelta varhaismetallikaudella saakka. Nimisjärven asuinpaikat ovatkin olleet avainasemassa Suomen kivikauden tutkimuksessa. Joitakin asuinpaikkoja sijaitsee pienempien järvien rannoilla; Rusilanlahden neoliittinen asuinpaikka (kohde 5 'Muinaiskirkko kivikautinen asuinpaikka') liittyy ilmeisesti Rusilanlahden järvivaiheeseen, ja myös Kaaresjärven itärannalla olleet neoliittiset asuinpaikat liittyvät aikaisempaan järvivaiheeseen.

Manamansalon Kaivosojan asuinpaikka (kohde 13), joka tuhoutui soranoton takia.

Nimisjoen niskan esihistorialliset asuinpaikat Nimisjärvi Sillankorva (70, edessä) ja Uusitalo (71, takana).

Rautakautisesta toiminnasta alueella on vain vähän ja epätarkkaa tietoa. Asutus tuskin on vähentynyt tai katkennut – rautakautisten löytöjen vähäisyys voi johtua väestön liikkuvammasta elintavasta.

5. Alueen historiallinen maankäyttö

Myös varhainen historiallinen asutus on hämärän peitossa. Varhainen historiallinen asutus ei useimmiten ole jättänyt maastoon kiinteitä rakenteita, mutta ajanjakson kiinteästä asutuksesta löytyy epäsuoria viitteitä. Vuoden 1562 asiakirjassa on mainittu 'Wle lappemarck', joka on suora viite siitä, että Oulunjärven seudulla oli vielä silloin verotettu Lapinkylää (Julku 1991).

Alueella on harrastettu eränkäyntiä todennäköisesti jo 1300-luvulla. Vanhimmat kylät ovat olleet verokirjojen perusteella Säräisniemi (1550-luvun jälkeen 13 taloa) ja Manamansalo (vuoden 1563 verokirjan mukaan 6 taloa). Yksittäisiä taloja oli Jaalangassa ja Vaalan kurkussa. Aiemmin Limingan seurakuntaan kuulunut Oulujärven alue muodostettiin omaksi seurakunnakseen 1559, jolloin Manamansaloon rakennettiin kirkko. Kirkko poltettiin rappasotina tunnetun 25-vuotisen sodan eli pitkän vihan aikana vuonna 1578. Oulujärven seurakunta perustettiin uudelleen 1599 mutta seurakunnan kirkko rakennettiin tällä kertaa Paltamoon.

Pohjanmaan tervakauppa vilkastui 1600-luvulla, 1700-luvulla tervanpolto levisi rannikkoseuduilta sisämaahan ja myös Oulujärvelle. Tervanpolton kukoistusaika seudulla oli 1800-luku, kotitarvetta varten hautoja poltettiin vielä 1900-luvun alkupuolellakin. 1800-luvun loppupuolella alkoi sahateollisuuden voimakas kasvu, jonka seurauksena sahatukien kysyntä lisääntyi.

1600-luvun alkupuolella rakennettiin yhteystie Oulun ja Kajaanin linnojen välille. Nykyään niin kutsuttuna Keisarintienä tunnettu tie kulkee Vaalassa Rokuan eteläpuolitse Neittävän kautta Säräisniemelle. Säräisniemeltä yhteys jatkui veneellä tai järven ylimenevää talvitietä. Neittävän ja Säräisniemen välissä alkuperäinen linjaus on säilynyt.

Ensimmäinen iso teollisuuslaitos oli Myllyrannan ruukki, joka toimi vuosina 1838-1859. Ruukista jäljellä jääneet rakenteet ovat 1951 valmistuneen Jylhämän voimalaitoksen patoaltaan ja padon alla. Vuonna 1860 Myllyrannalle rakennettiin iso saha ja voimakanava. Sahan perustukset, kanava ja pato ovat vielä jäljellä. Vuonna 1907 valmistui 12 km pitkä Oulujärvi – Siikajoki uittokanava, joka kulki Säräisniemen eteläpuolelta Painuanlahdelta Veneheiton Neittävänjoelle saakka. Kanavaa käyttivät pääosin raahelaiset puualan yritykset. Kanavan toiminta loppui vuonna 1922.

Keisarintien linjaus Neittävän länsipuolella. Metsätuho on voimakkaan trombin aiheuttama.

Siikajoen uittokanavan juoksutuspato kanavan itäpäässä.

6. Tulokset

Inventoinnissa tarkastettiin 85 tunnettua kiinteää muinaisjäännöstä ja löytöpaikkaa. Lisäksi kartoitettiin 107 uutta muinaisjäännöskohdetta, joista 94 on tervahautoja, 8 kulttuuriperintökohdetta ja 4 muuta kohdetta (Vaalan vuoden 1940 lentopommituksen suurimmat kraatterit, ks. tarkempi selvitys kohdekuvauksista – 'vaara-alue')

Maakunnallisesti merkittäviä kohteita ovat Nimisjärven esihistorialliset asuinpaikkavyöhykkeet, jotka ovat myös Suomen esihistorian avainkohteita, Manamansalon 1560-luvun vanha hautausmaa, kirkonpaikka ja kesähauta-alueet; Rusilanlahden pyyntikuoppajärjestelmä, 1620-luvun Keisarintie, sillä etenkin alkuperäinen tielinjaus Neittävä - Säräisniemi, Myllyrannan teollisuusalue (sahan ja isojen rakennusten perustuksia), Iso Kavansaaren koillispuoleinen 160 m pitkä laakakivistä rakennettu möljä (suurin osa veden alla), Pirunkallioiden louhosalue ja Siikajoen uittokanava (Oulujärvi – Veneheitto), jonka itäosassa näyttäviä rakenteita ovat puiset kanavaseinämät ja kivinen juoksutuspato.

Lestijärvellä, 28.11.2017

Hans - Peter Schulz

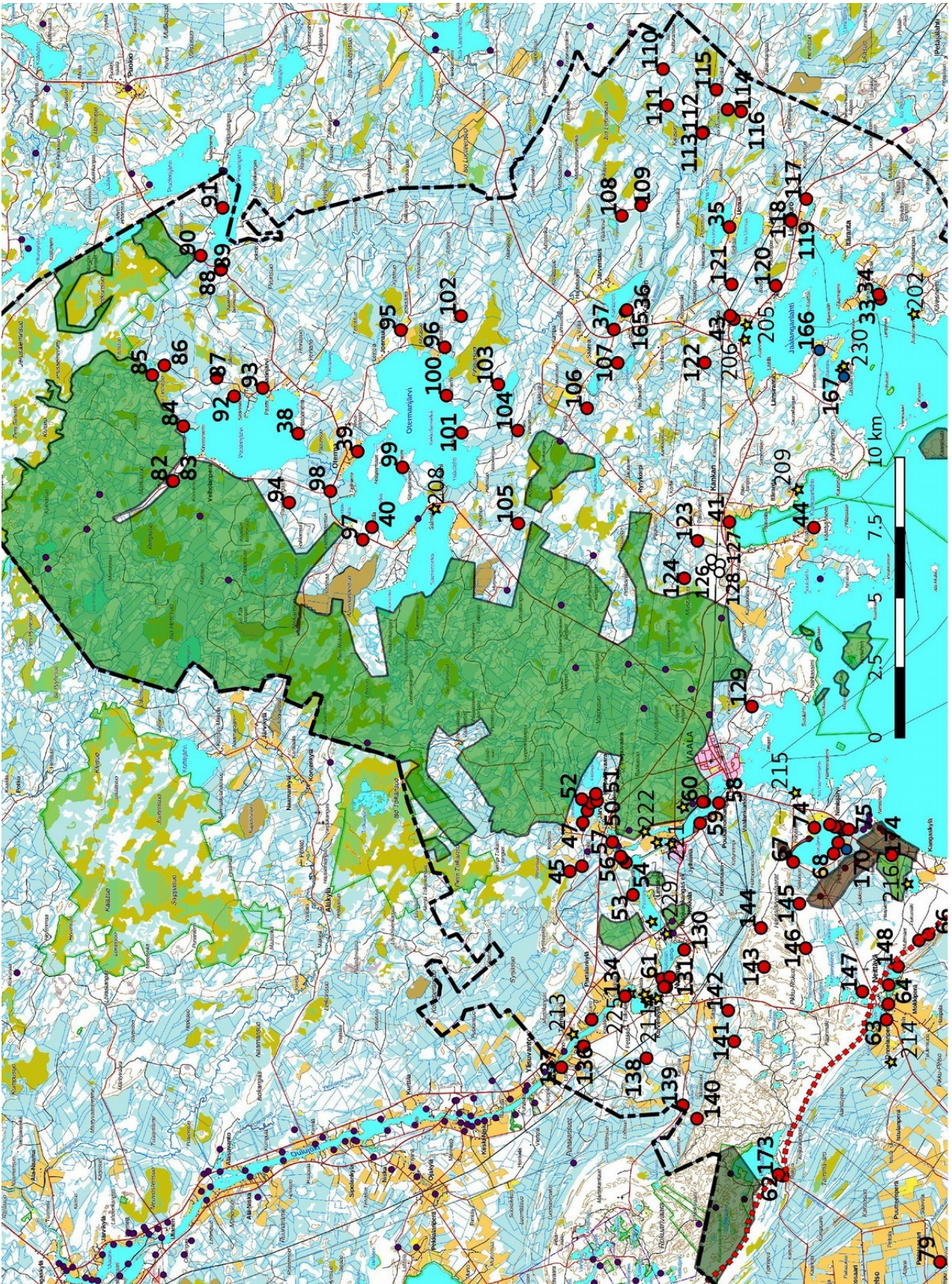
Jaana Itäpalo

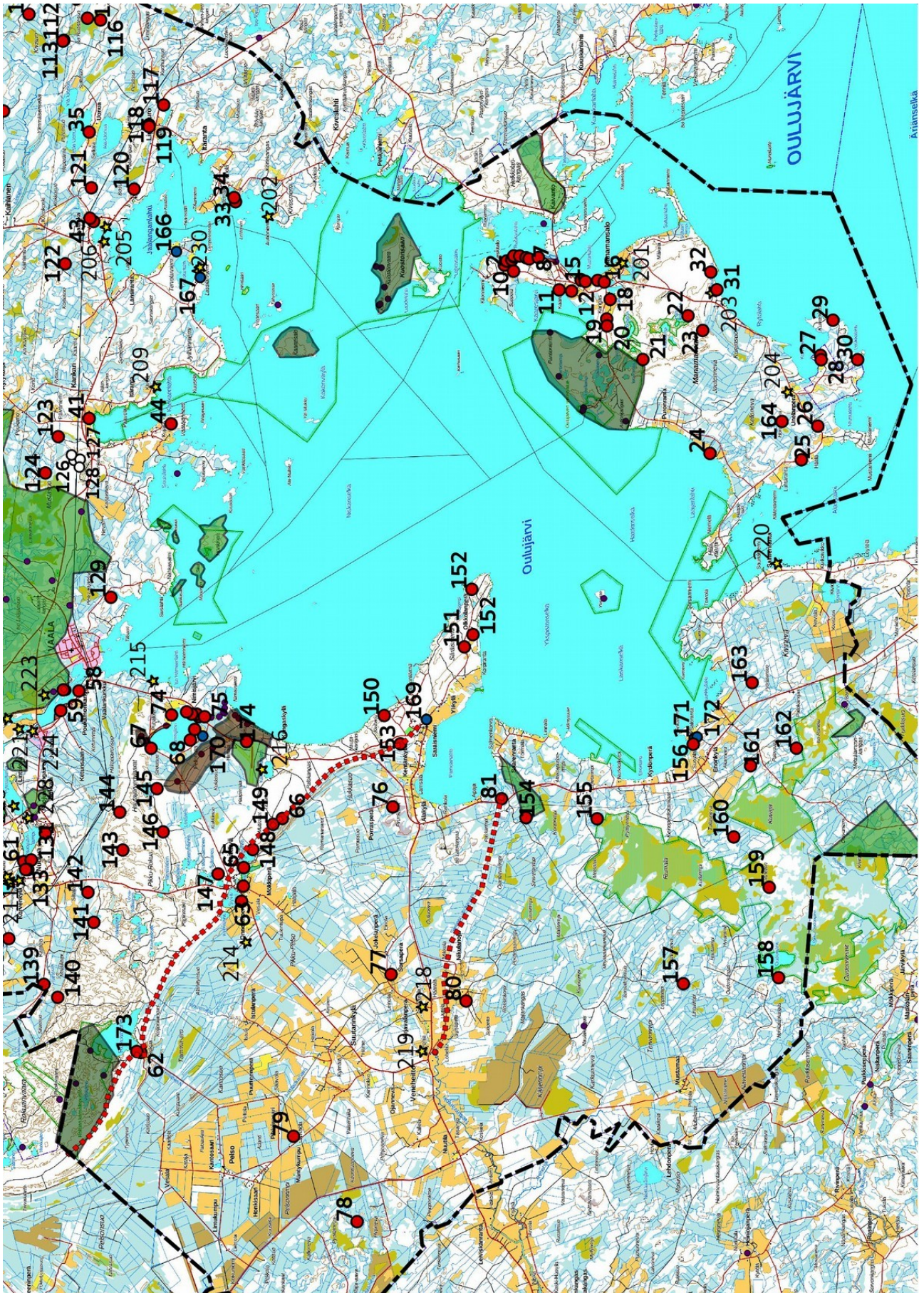
Hans-Peter Schulz

Jaana Itäpalo

Yleiskartat 5 a ja 5b: Vaala pohjoisosa sivulla 13, Vaala eteläosa sivulla 14, karttaselitykset sivulla 15.

Karttaselitykset yleiskartat 5a ja 5b:

Muinaisjäännöskohteet punaisena pisteenä. Kulttuuriperintökohteet sinisenä pisteenä, muut havainnot valkoisena pisteenä; löytöpaikat keltaisena tähtenä. Metsähallituksen talousmetsien inventointialue vaalean vihreänä, Luontopalveluiden inventointialueet (Rokua ja Vaalan lentokenttä 2007 ja Oulunjärven retkeilyalue 2015) harmaanvihreänä, Nimisjärven inventointi M. Lavento ja E. Suominen 2005 ruskeana. Tunnetut muinaijäännöskohteet pienenä violetina pisteenä. Maanmittauslaitoksen maastokarttarasteri 1:50 000, 10/2017.

7. Aineistoluettelo

Kirjallisuus:

Pentti Virrankoski, 1973. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III.

Aimo Halila, 1984. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II.I

Matti Huurre ja Jouko Vahtola, Oulujokilaakson historia - Kivikaudelta vuoteen 1865. Hailuodon, Kempeleen, Limingan, Lumijoen, Muhoksen, Oulunsalon, Temmeksen, Tyrnävän, Utajärven ja Vaalan kunnat ja seurakunnat, Oulun kaupunki ja seurakunnat ja Oulujoki-Seura r.y. 1991.

Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet. Osa 1. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto 1993.

Tapio Salminen et al., Pohjanmaan kautta. Tiet ja liikenne Pohjanmaalla keskiajalta 1990-luvulle. Tiemuseon julkaisuja 15. Tielaitos 1997.

Tapani Mauranen (toim.), Maata, jättä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860. Tielaitos. Helsinki 1999.

Simo Mäkelä (toim.), Vaala, Oulujärven pitäjä. Vaalan kunta 2000.

Pirjo Siipola, Vaalan kulttuuriympäristöohjelma. Alueelliset ympäristöjulkaisut 205. Kainuun ympäristökeskus 2002.

Kartat:

Kansallisarkisto: uudistuskartat ja -asiakirjat, Säräisniemi

F26:8/1-14 Säräisniemi; Säräisniemi, Kukkola, Weneheitto, Manamansalo, Jaalanka och Oterma byar i denna socken; Wuolijoki, Saaresmäki och Wuottolahti byar av Wuolijoki socken (1825-1825) Erling, A.

F26b:3/1-17 Jaalanka; N:o 1-12, storskiftesdelnings- och ändringsinstrument jämte bihang; beskrivning över allmänna platser samt rösebeskrivning (1872-1875) Lindblad, G. G.

F26b:3/18-19 Jaalanka; N:o 13 Wäätöjä, storskiftesdelningsinstrument, beskrivning över hävde ängar inom kronojorden samt rösebeskrivning (1869-1872) Lindblad, G. G

F26:9/1-19 Kruununmaat; Karta över Pelso mossa med beskrivning (1858-1858) Grönlund, G.

F26:9/20-31 Kruununmaat; Karta över en del Pelso mossa med därå utbrutna arrende lotter, jämte utbrytningsinstrument (1887-1887) Kraftenberg, J. F.

F26:2/1-3 Säräisniemi; Karta över Lämsä och Huovinen hemmanen med beskrivning (1765-1765) Odenvall, F. G.

F26:26/14 Säräisniemi; Rösebeskrivning över hemmanen N:o 2 Huovila och N:o 3 Turula tillhörande urfjälls ängar (1846-1846) Ståhlberg, B.

F26b:2/1-110 Jaalanka; Storskifteskarta över N:o 1-13 i denna by, N:o 1, 3-6, 8-11 i Oterma by av denna socken och N:o 2 och 7 i Oterma by av Puolanka socken, (1849-1859) Öhman, A.; Dreilick, A.; Gyldén, G. A.

F26:29/1-118 Kukkola; Storskifteskarta med delningsinstrument och råläggingsbeskrivning över N:o 1-10 i denna by, N:o 1-10 i Säräisniemi by och N:o 1-29 i Weneheitto by, (1843-1869) Ståhlberg, B.; Leistén, E. A.

F26b:4/1-15 Oterma; N:o 1, 3-6 och 8-11, storskiftes delningsinstrument jämte bihang, instrument över allmänna platser, beskrivning över hävde ängar inom kronojorden samt rösebeskrivning (1872-1876) Lindblad, G. G.; Skogstedt, J. C.

Digitaalinen aineisto:

Geologian tutkimuskeskus,
<http://gtkdata.gtk.fi/Maankamara/index.html>

Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto, <http://www.vanhakartta.fi/>

Maanmittauslaitos, avoimien aineistojen tiedostopalvelu,
<https://tiedostopalvelu.maanmittauslaitos.fi/tp/kartta>

Maanmittauslaitos,
<http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>

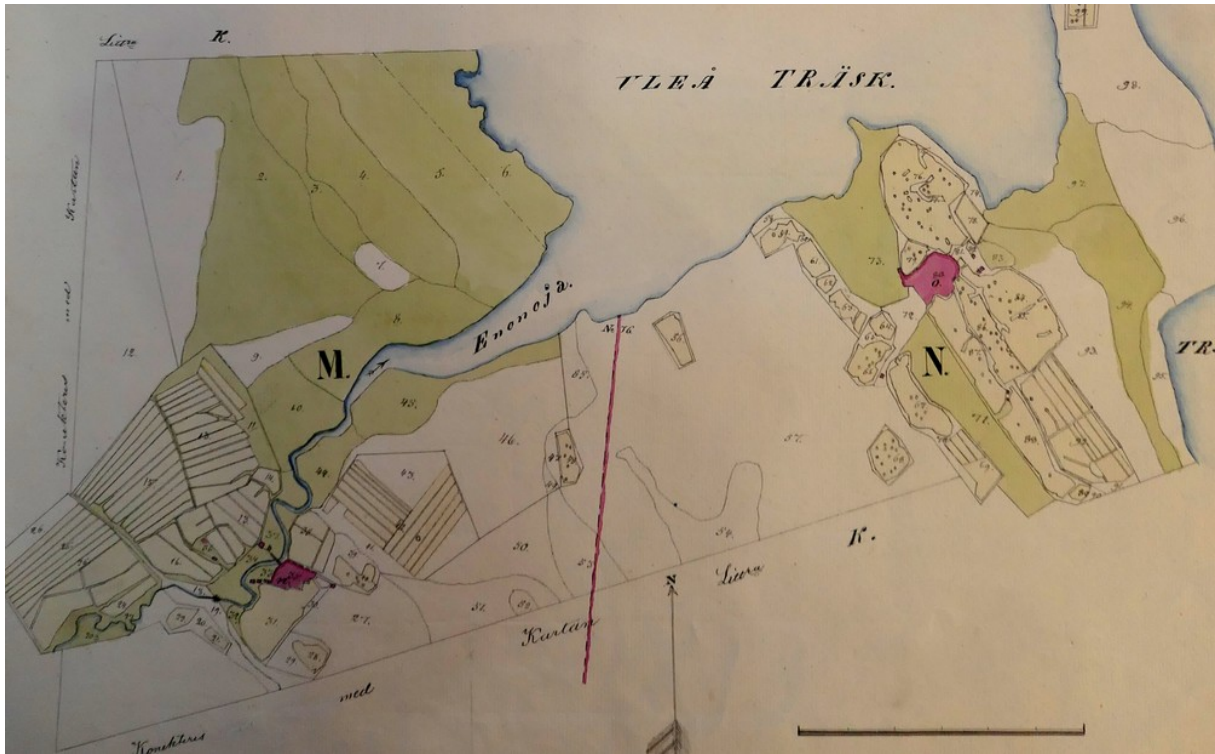
Museovirasto: Kulttuuriympäristön palveluikkuna:
Arkeologiset kohteet https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_default.aspx
Kulttuuriympäristön tutkimusraportit https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/raportti/read/asp/r_default.aspx

Kapsi ry, >wms-server <http://tiles.kartat.kapsi.fi/ortokuva?>

Kansallisarkisto: <http://digi.narc.fi/digi/>

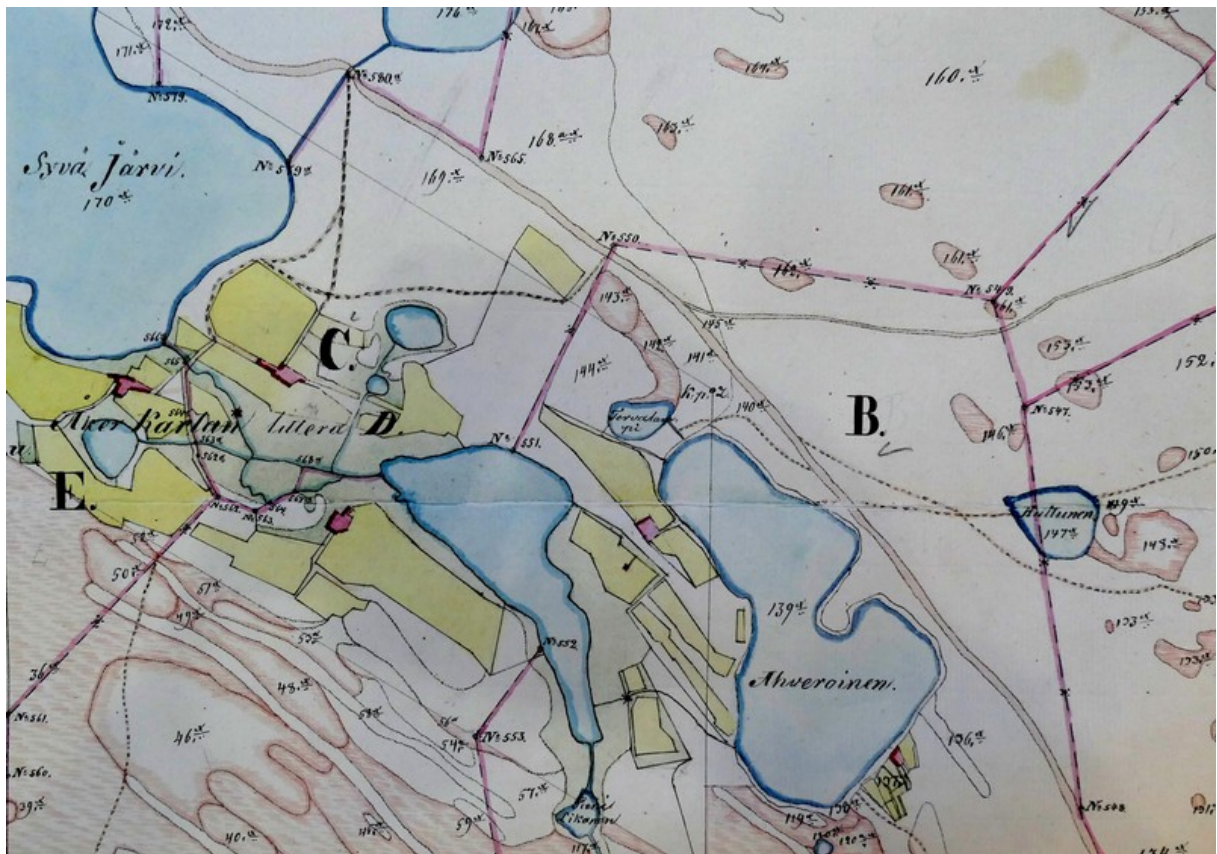
Karttaliitteet

A 1 Enonkylä 1945.

A 2 Jaalanka Leinola 1849.

A 3 Neittävä 1843.

A 4 Veneheitto 1839.

A 5 Manamansalo 1845.